

Citation:

Pazio-Wlazłowska, D. (2019). Pamięć o nowych męczennikach z Butowa w dyskursie publicystycznym. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 54. <https://doi.org/10.11649/sfps.1785>

Dorota Pazio-Wlazłowska
(Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa)

Pamięć o nowych męczennikach z Butowa w dyskursie publicystycznym

Без памяти нет совести.

Дмитрий С. Лихачев

„Świętymi są ci, którzy wysiłkiem swojej aktywnej wiary i aktywnej miłości zrealizowali w sobie swoje podobieństwo Boże i przez to ukazali w mocy obraz Boży, czym przyciągnęli do siebie obfitą łaskę Bożą” – pisze Sergiusz Bułgakow (Bułgakow, 1992, s. 136). W świętych prawosławie czci Boga, wierzy w ich moc i orędownictwo. W formie zewnętrznej kult ten przejawia się w ikonach, cerkwiach, nabożeństwach (por. Smykowska, 2008, s. 5). „W rozumieniu prawosławia święty jest «chrystoforem» – «noszącym w sobie Chrystusa»” (Smykowska, 2008, s. 5). Wierni traktują świętych jako swoich orędowników (por. Charkiewicz, 2010, s. 114).

Pojęcie *новомученик* w źródłach leksykograficznych

Postaramy się doprecyzować przedmiot naszej refleksji. Niepowodzeniem zakończą się próby odszukania wyrazu *новомученик* w wielu popularnych słownikach objaśniających języka rosyjskiego. Nie odnotowują go *Толковый словарь русского языка* S. I. Ożegowa i N. Ju. Szwedowej (Ожегов

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License (creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2019.

Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences

[Wydawca: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk]

& Шведова, 1999), *Большой толковый словарь русского языка* pod redakcją S. A. Kuzniecowa (Кузнецов, 2000), czterotomowy *Словарь русского языка* pod redakcją A. P. Jewgienjewej (Евгеньева, 1981–1984), *Толковый словарь русского языка конца XX в. Языковые изменения* pod redakcją G. N. Sklariewskiej (Скляревская, 1998), ani *Толковый словарь русского языка с включением сведений о происхождении слов* N. Ju. Szwiedowej (Шведова, 2011)¹. Interesujące nas słowo odnajdziemy w słowniku: *Толковый словарь русского языка начала XXI века. Актуальная лексика* pod redakcją G. N. Sklariewskiej, gdzie jest definiowane jako „рел. Мученик, претерпевший страдания и смерть за христианскую веру во время преследований Церкви в России в первые десятилетия советской власти [...]” (Скляревская, 2006).

Odnotowane zostało ono także w 12. tomie słownika *Большой академический словарь русского языка*, gdzie definiowane jest następująco: „новомученик – Канонизированный Русской православной церковью святой, претерпевший мучения за веру в XX в. [...]” (Балахонова i in., 2009).

Słowo *новомученик* odnajdziemy także w specjalistycznym słowniku G. N. Sklariewskiej *Словарь православной церковной культуры*, gdzie jest definiowane w dwóch znaczeniach:

1. Мученик, претерпевший страдания и смерть за христианскую веру во время гонений в VIII в. (в отличие от мучеников первых веков христианства) [...]
2. Мученик, претерпевший страдания и смерть за христианскую веру во время преследований церкви в России в первые десятилетия советской власти. [...] (Скляревская, 2008).

Analizowany wyraz jest również obecny w elektronicznym słowniku Wikisłownik (b.d.; <https://ru.wiktionary.org>), gdzie odnotowano tylko jedno znaczenie: „*религ.* христианин, принявший мученическую кончину за

---

¹ Zauważyć należy, że słowo *новомученик* w znaczeniu: ‘мученик, претерпевший страдания и смерть за христианскую веру во время гонений в VIII в.’ nie zostało odnotowane również w wydaniach zdecydowanie wcześniejszych niż wskazane powyżej, tj. *Словарь Академии Российской* i *Толковый словарь живого великорусского языка* W. Dala, a także w słownikach *Толковый словарь русского языка* D. N. Uszakowa i *Словарь современного русского литературного языка* (Чернышев, 1948–1965). Warto zaznaczyć, że np. *Толковый словарь русского языка* D. N. Uszakowa notuje słowo *мученик* w znaczeniu religijnym: „3. Наименование для т. наз. святых, подвергшихся мучениям за веру” (Ушаков, 1935–1940). Słownik W. Dala podaje: „*мученик*: Церковь именует так потерпевших до смерти за Христа” (Даль, 1978–1980), zaś *Словарь Академии Российской* (1789–1794) odnotowuje: „*мученик* и *великомученик*: кто претерпел ради истинной веры мучение даже до смерти”.

исповедание веры в Христа в сравнительно недавнее время (например, в период послереволюционных гонений на церковь в СССР)».

Nowi męczennicy z Butowa

Бутовские новомученики – nowi męczennicy z Butowa – to święci Kościoła prawosławnego, którzy zginęli na poligonie NKWD, na południowych obrzeżach Moskwy, od sierpnia 1937 roku do października 1938 roku².

Butowo było niewielką osadą założoną prawdopodobnie w XVII wieku przez rzemieślników wydobywających w okolicy kamień budowlany. Później nazwą tą określano również położoną w pobliżu posiadłość Drożżyno, gdzie w latach 30. XX wieku zlokalizowano obiekt specjalny NKWD „Бутовский полигон”.

Butowo jest największym w okolicach Moskwy miejscem masowych egzekucji i pochówku ofiar represji stalinowskich. Dotychczas udało się ustalić tożsamość ponad 20 tysięcy ofiar, mężczyzn i kobiet w wieku od 14 do 82 lat, przedstawiciele 73 narodowości, wielu wyznań i różnych zawodów. Na poligonie codziennie rozstrzeliwano setki osób. Ciała grzebano w potężnych rowach.

Około tysiąca rozstrzelanych poniosło śmierć za wiarę, 332 z nich zaliczonych jest w poczet świętych. Butowo jest największym miejscem kaźni prawosławnych. Patriarcha Aleksy II nazwał je „rosyjską Golgotą”.

O Butowie jako miejscu egzekucji i pochówku nie wspominało przez dziesiątki lat. Prace dokumentacyjne rozpoczęto dopiero u schyłku XX wieku. Po raz pierwszy bramy poligonu otwarto dla krewnych ofiar w czerwcu 1993 roku. Pierwszą liturgię sprawowano w Butowie dwa lata później – w czerwcu 1995 roku. Na terenie poligonu czynne są dwie świątynie, są też dwa krzyże: pierwszy wystawiony w latach 90. nad dołami, w których grzebano rozstrzelanych, drugi – przywieziony z Wysp Sołowieckich w 2007 roku³.

Od 2000 roku w czwartą sobotę po Wielkanocy Patriarcha sprawuje na poligonie liturgię.

W Butowie działa centrum naukowo-oświatowe, które gromadzi i przechowuje dokumenty oraz materiały dotyczące rozstrzelanych. Otwarta jest też ekspozycja muzealna.

---

² Warto zauważyć, że w 2000 roku Rosyjska Cerkiew Prawosławna kanonizowała 1097 nowych męczenników, którzy zginęli w latach władzy radzieckiej.

³ O transporcie krzyża z Wysp Sołowieckich zob. Дорман, 2010.

Wspólnota, która powstaje wokół Butowa jako miejsca pamięci, skupia zarówno wierzących, jak i osoby niezwiązane z kościołem. Akces do niej, a także jej opuszczenie nie wymagają żadnych sformalizowanych działań. Najważniejsza jest intencja pamiętania.

«[...] не все, кто потерпел страдания и смерть в Бутово, святые, даже из христиан и священнослужителей», – подчеркнул Патриарх, – но «мы никого не осуждаем, даже тех, кто, будучи гонителем Церкви, здесь затем был уничтожен. Мы сегодня молимся за всех и всех оплакиваем». «Но прославляем в числе святых тех, кто любовь ко Христу сохранил до смерти, кто закон любви не растоптал под тяжестью внешней ненависти и злобы [...]» (Брынцева, 2014)⁴.

Pamięć o nowych męczennikach

Kim dla współczesnych są męczennicy z Butowa? Czy i jak są pamiętani? Kto o nich pamięta? W postawionych pytaniach przenikają się porządki religii, socjologii i historii, które w kontekście odpowiedzi na pytanie o praktyki memoryzacyjne i tożsamościowotwórcze w rosyjskich środkach masowego przekazu i o sposób zachowania pamięci o nowych męczennikach wydają się niemożliwe do przejrzystego i precyzyjnego rozdzielenia. Kluczowe znaczenie dla odpowiedzi na postawione pytania ma – o czym należy pamiętać – wymiar lingwistyczny, pamięć jest bowiem ujęzykowiona, ujawnia się głównie lub niemal wyłącznie poprzez język (zob. Chlebda, 2012; Czachur, 2016, 2018; Skowronek, 2016).

Z tej perspektywy fundamentalna dla naszych rozważań jest obserwacja Wojciecha Chlebdy, który pisze:

W rozumieniu potocznym tożsamość kojarzy nam się ze stałością i ciągłością podtrzymywaną i pielęgnowaną tak, jak podtrzymuje i pielęgnuje się tradycję; tożsamość to dziedzictwo dane raz na zawsze. Ale dokonujące się na naszych oczach głębokie przemiany historyczne i społeczno-kulturowe, w tym obyczajowe, pokazują, że tożsamość coraz częściej jest obiektem zabiegów, świadomych działań, przekształceń i wyborów (Chlebda, 2011, s. 92).

Dlatego dla określenia charakteru interesujących nas praktyk memoryzacyjnych istotne jest nie tylko postrzeganie poligonu jako miejsca pamięci

---

⁴ Rozwinięcie oznaczeń źródeł zob. „Wykaz skrótów” na końcu niniejszego tekstu.

o represjach politycznych lat 30. oraz miejsca kultu religijnego; znaczenie mają także aktualne strategie pamięci⁵ bezpośrednio wpływające na kształt przekazów medialnych.

Badacze zwracają uwagę na charakterystyczne dla Rosji utożsamienie narodowo-konfesyjne. Tatiana S. Pronina podkreśla, że „[...] религия стала не столько мировоззренческим выбором, сколько важнейшим фактором гражданской и этнокультурной идентичности [...]” (Пронина, 2015, s. 210; zob. też Pastuszewski, 2017, s. 118).

Większość wierzących identyfikuje się z prawosławiem, odgrywającym istotną rolę w kształtowaniu rosyjskiej tożsamości narodowej, która – co nie bez znaczenia – w XX wieku dwa razy uległa pełnej redefinicji. W Rosji w okresie krótszym niż sto lat dwukrotnie zanegowano obowiązujący wcześniej system wartości. Rozpad Związku Radzieckiego pozostawił po sobie pustkę, której próba wypełnienia rozpoczęła długi proces zmagania się z własną przeszłością. Starano się odpowiedzieć na pytania nie tylko o samoidentyfikację, lecz także o wartości najwyższe. Krach monopartyjnego systemu nie oznaczał bowiem mechanicznej zamiany obowiązującej ideologii na inny model czy wzór. Otwierał jedynie drogę poszukiwań wspólnej idei (zob. Karaganow, 2013)⁶. Zwrócono się też do religii i Cerkwi, gdzie starano się odnaleźć trwałe wartości uniwersalne⁷.

---

⁵ O udziale Kościoła prawosławnego w kształtowaniu polityki pamięci zob. Батищев, Беляев, & Линченко, 2018.

⁶ Jedyną ideą trwale wiążącą Rosjan wydawała się niezmiennie tylko pamięć wielkiej wojny ojczyźnianej. Tatiana Pronina pisze: „Среди важнейших исторических событий современные россияне называют нерелигиозные события. Уже на протяжении многих лет для нас таким событием, не затронутым произошедшим распадом прежней идентичности и предоставляющим возможность приобщиться к великой истории народа, является победа в Великой Отечественной войне (44%). Победа в войне – это сегодня практически единственная позитивная опорная точка гражданского самосознания. [...] События, связанные с деяниями религиозных деятелей – святителей, праведников – россияне не определяют в качестве важнейших в истории народа, а следовательно, и в содержании их идентичности. На наш взгляд, это означает, что россияне апеллируют к религии как к фактору гражданской идентичности на формально декларативном уровне” (Пронина, 2015, s. 216; zob. też Głąb, 2012, ss. 213–215, 220–224; Wyciechowska, 1999, s. 176).

⁷ Podobne mechanizmy wyznaczające wzmożone zainteresowanie sferą religii były charakterystyczne także dla innych krajów postkomunistycznych (Kaariainen & Furman, 2007, s. 94). Specyfika Rosji, jak zauważają K. Kaariainen i D. Furman, polega na: „[...] тенденции создания государственной церкви, придания православию характера официальной идеологии и ограничению возможностей деятельности других, прежде всего новых [...] религий. Личная, индивидуальная религиозность в России очень слаба, люди мало ходят в церковь,

Zwrot ten można postrzegać jako wyraz głębokiej tęsknoty za niezachwianym systemem wartości moralnych, poszukiwaniem własnej tożsamości. Podkreślanie pozytywnego stosunku do prawosławia stało się naturalne, podobnie jak wydzielenie wśród innych wyznań Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego, który dla Rosjan zaczął mieć znaczenie symboliczne. Niemniej jednak przywiązanie do prawosławia jako wartości ściśle związanej z rosyjską świadomością i kulturą oraz do samej Cerkwi jako instytucji w znikomym stopniu znajdują odzwierciedlenie w religijnej praktyce codzienności (Каарийнен & Фурман, 2007, ss. 79–84). Olga Bogatowa zauważa: „Несмотря на то что примерно 90% населения, судя по данным опросов, относят себя к православным, для них характерна слабая степень конфессионализации (воцерковленности), коррелирующей с толерантным отношением к представителям иных конфессий” (Богатова, 2014, s. 153).

Pojęcie *новомученик* w dyskursie publicystycznym

Chociaż ogłód materiału leksykograficznego skłania do wysunięcia tezy o niszowej obecności interesującego nas pojęcia w dyskursie społecznym, wniosek taki byłby zdecydowanie przedwczesny. Słowo *новомученик* jest obecne od końca lat 90. XX wieku zarówno w publikacjach religijnych, jak i w literaturze naukowej oraz środkach masowego przekazu (zob. Безшлеева, 2016; Семеновко-Басин, 2010, s. 138)⁸. Świadczą o tym liczne teksty o butowskich męczennikach, jakie odnajdziemy w prasie i w runecie⁹.

очень редко молятся, почти никто не обращается к священникам с личными вопросами. Но эта слабость личной религиозности компенсируется мощным стремлением установить внешний, государственный и церковный контроль над духовной сферой” (Каарийнен & Фурман, 2007, s. 94). Warto zauważyć, że na lata 90. przypada też zainteresowanie łagrową przeszłością kraju, które jednak nie na długo przyciągnęło uwagę społeczną.

⁸ M. Łukasiewicz i Z. Bogumił piszą, że: „Określenie «nowy męczennik» czy też «nowo-męczennik» («новый мученик», później również «новомученик») zostało zastosowane przez Święty Synod Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego w stosunku do pierwszych ofiar reżimu bolszewickiego już na przełomie marca i kwietnia 1918 r. i weszło do powszechnego użytku m.in. dzięki książce o Michaiła Polskiego *Новые мученики российские (Нови мѣченници росыјсцы, Jordanville 1949–1957)*” (Łukasiewicz & Bogumił, 2017, s. 76). Zob. też Безшлеева, 2016.

⁹ Na potrzeby niniejszego tekstu ekscerpcji zostały poddane wysokonakładowe dzienniki oraz popularne portale internetowe, m.in. „Независимая газета”, „Российская газета”, „Комсомольская правда”, „Православие и мир”.

Prasa koncentruje się na faktograficznych wymiarach kultu. Wielokrotnie powtarza podobne sformułowania. Wypowiedzi o nowych męczennikach są uschematyzowane. Czytelnikowi przekazywane są podstawowe informacje. Prasa stara się je ugruntować i trwale osadzić w świadomości odbiorców. Silnie akcentowana jest liczba ofiar. Ona wydaje się – w ocenie mediów – stanowić istotny element grupowej charakterystyki męczenników z Butowa:

[...] крупнейшее место массовых расстрелов и захоронений жертв [...]. Около тысячи из них приняли мученическую смерть за исповедование православной веры, 323 причислены к лику святых (Яковлева, 2007).

Бутовский полигон уникален по количеству прославленных святых, чьи мощи покоятся в одном месте. Из известных имен около 1000 человек, пострадали именно за исповедание веры, и более 300 из них причислены к лику святых новомучеников (Брынцева, 2014; Петин, 2014).

Здесь погибли тысяча священников, 335 из них причислены к лику святых (Кафтан, 2007).

На сегодняшний день только Бутовских мучеников канонизировано более 450 человек (Овчинников, 2011).

Около тысячи убиенных были осуждены на смерть за принадлежность к Русской Православной Церкви. Это 7 архиереев, 500 священнослужителей, монахи и монахини, церковные старосты и активные миряне. 332 из них прославлены в лике святых. [...] В 2000 г. на Архиерейском Соборе Русской Церкви в лике святых был прославлен Собор новомучеников и исповедников Российских. Наряду с другими в поименный список канонизированных святых были включены 129 новомучеников, убиенных в Бутове. В последующее время в этот список были включены еще 203 бутовских мученика.

В результате из пострадавших в Бутове 332 убиенных прославлены в лике святых, что придало особое значение этому месту, названному Патриархом Алексием «Русской Голгофой», так как на канонической территории Русской Церкви больше неизвестны места, где в мощах почивает такое количество святых (Каледа, 2017).

Drugą cechą medialnej charakterystyki nowych męczenników jest indywidualizacja ofiar, przywoływane są przykłady, przytaczane biografie, np. Мученица Татиана (Гримблит) (Овчинников, 2011)¹⁰. Zabieg ten ma nie

---

¹⁰ Мученица Татиана (Гримблит):

„Родилась 14 декабря 1903 года в Томске. Благодаря дедушке-священнослужителю приняла решение служить Христу: все зарабатываемые средства, а также то, что удавалось

tylko wymiar edukacyjny, służy też nawiązaniu bezpośredniej emocjonalnej relacji z odbiorcą.

Butowscy męczennicy są w dyskursie publicystycznym opisywani w trzech aspektach.

1. Aspekt moralny

Prasa podkreśla charakteryzujące ich cechy: *стойкость* i *верность*. Stawia ich jako przykład dla współczesnych.

[...] память о новомучениках очень важна для современных христиан, потому что, «что бы нам не говорила современная греховная цивилизация о свободном выборе», – только стойкость и верность является признаком настоящей любви, «законом, определяющим подлинные отношения между людьми, которые и приводят человека к счастью» (Брынцева, 2014).

2. Aspekt memoryzacyjny

Autorzy analizowanych tekstów akcentują potrzebę pielęgnowania pamięci męczenników z Butowa. Przypominają o wprowadzeniu w prawosławnym kalendarzu poświęconego im święta.

Крестный ход, состоявшийся по благословению Патриарха, – дань их памяти (Яковлева, 2007).

Каждый год в четвертую субботу после Пасхи Русская православная Церковь отмечает Собор новомучеников и исповедников Бутовских (Брынцева, 2014).

Памяć о мучениках powinna motywować wiernych do refleksji nad współczesnością oraz przypominać o potrzebie określenia się wobec przeszłości.

Отец Кирилл: На мой взгляд, дело не в равнодушии. Нам не хватает покаяния. Это не значит, что кто-то должен выйти на площадь и публично

собрать в храмах Томска, передавала заключенным в тюрьму. В 1923 году была впервые арестована. Помощь заключенным посчитали «контрреволюционной деятельностью», однако через четыре месяца Татьяну выпустили. Впоследствии ее арестовывали за благотворительную помощь христианам, томящимся в тюрьмах, еще несколько раз. Но, оказываясь на воле, Татьяна, работая в больнице, вновь продолжала собирать передачи для заключенных священников. Последний раз девушку арестовали 5 сентября 1937 года. Доносчики писали: «Гримблит вела с больными беседы на религиозные темы...», «На вопрос о носимом кресте Гримблит отвечала: «За носимый мною на шее крест я отдам свою голову, и пока я жива, с меня его никто не снимет...» [...]. Виновной Татьяна себя не признала, и 22 сентября 1937 года «тройка» НКВД приговорила ее к расстрелу. Приговор приведен в исполнение 23 сентября на Бутовском полигоне под Москвой» (Овчинников, 2011).

извиниться за совершенные преступления или выплатить компенсацию родным. [...] Греческое слово *metanoia*, которое перевели на русский язык как «покаяние», означает «перемена ума». Мы должны переменить сознание, чего до сих пор не сделали. В 1917 году погнались за благами, с готовностью разграбили храмы, усадьбы, то же самое продолжаем делать до сих пор. Мы не усвоили урок и снова наступаем на те же грабли (Зарипова, 2012).

Zachowanie pamięci o nowych męczennikach jest warunkiem moralnego odrodzenia, a także gwarancją uniknięcia w przyszłości kolejnych masowych represji:

Архипастырь обратился к собравшимся со словом, в котором отметил, что если нить памяти прервется, эта трагедия может повториться вновь („В Бутово”, 2012).

3. Aspekt tożsamościowotwórczy

Он напомнил, что это место стало для православных настоящей святыней и что «уже 20 лет со времени установки первого поклонного креста здесь совершается молитва к новомученикам за Церковь русскую (...)» (Брынцева, 2014).

„Бутово – это святое место. Это Русская Голгофа” (Гарькавый, 2014).

Prawosławnym i wszystkim, którzy modlą się na poligonie, męczennicy są szczególnie bliscy. Znamienne, że miejscowa cerkiew określana jest jako jasna i ciepła. Ciepło i światło to ważne charakterystyki domu. Podobnie butowska świątynia staje się domem dla wszystkich zgromadzonych wokół pamięci ofiar.

Символ – и сам этот храм, небольшой деревянный, возведенный тут же, прямо на полигоне, на месте казни, где, как предполагают, производились первые расстрелы. В нем удивительно светло и тепло. В нем молятся, особенно в дни памяти бутовских святых. Чувство такое, что все они здесь, рядом, и маленькая церковь вмещает всех (Дегтярева, 2014).

Pamięć męczenników z Butowa jest postrzegana jako wartość o dużym potencjale jednoczącym społeczeństwo, konsolidującym je bez względu na różnice światopoglądowe i wyznaniowe.

В течение последних трех лет 30 октября, в день, когда в России совершается светское поминовение пострадавших от репрессий, в Бутове проводится акция «Голос Памяти», во время которой прочитываются все известные имена убиенных на этом трагическом месте. Акция начинается с панихиды, после которой происходит возложение цветов на погребальные

рвы и начинается чтение имен со специально установленной около одного из рвов кафедры. Читают все желающие от архиереев до школьников. Чтение продолжается более семи часов. В нем принимают участие родственники пострадавших, представители общественных организаций, сотрудники дипломатических представительств, прихожане храма, учащиеся общеобразовательных школ, деятели культуры и даже сотрудники силовых ведомств. По мнению участников, такая форма поминовения дает возможность каждому соприкоснуться с той трагедией, которая произошла в истории нашего народа. Как сказала одна из участниц, после прочтения каждого имени она слышала отзвуки выстрелов... [...]

Таким образом, в результате совместных усилий Церкви, государства и общественности создан уникальный церковно-общественный мемориал, получивший известность как в России, так и за рубежом, как среди церковной, так и среди светской части общества (Каледа, 2017).

Бутовский полигон в общественном сознании стал своего рода топосом. Даже люди, которые никогда не бывали в Бутове и не видели этих братских могил, в дискуссиях говорят о Бутовском полигоне. Он стал символом той эпохи буквально на наших глазах – 20 лет назад о нем знали несколько десятков человек. Сейчас – это такая реалья, о которой говорят и пишут. Это настоящее место памяти, куда приезжают люди со всего мира (Скрыльников, 2017).

Charakter praktyk memoryzacyjnych

Przepracowanie pamięci nowych męczenników z Butowa jest wskazywane przez prasę jako warunek moralnego odrodzenia. Na praktykach tych swoje piętno odciskają trudności w zdefiniowaniu pojęcia *ofiara represji* – trzeba bowiem pamiętać o tym, że w Butowie obok świętych leżą ich oprawcy. Czy oprawcy też są ofiarami? Gdzie wyznaczyć granicę? Cerkiew – jak wynika z wyekscerpowanego materiału – nie osądza, nie oskarża. Stara się zrozumieć, jak złożone jest uporanie się ze świadomością i pamięcią tego, co wydarzyło się w Butowie.

Нельзя осуждать. Надо назвать вещи своими именами. Назвать зло – злом и не скрывать этого. [...] Это трудно, это очень сложно. Для этого надо иметь очень большую любовь. Но вот эти рвы бутовские нас к этому призывают. Потому что в этих бутовских рвах лежит священномученик Серафим, замечательный русский святой [...]. С другой стороны, в этих же рвах лежит товарищ Лацис, человек, который вместе с Дзержинским создавал ЧК, который устраивал резню в Киеве в годы гражданской войны.

Мы предполагаем установить памятные доски с именами всех убиенных на Бутовском полигоне. И на этих досках будет и митрополит Серафим, и Лацис... (Кучинко & Каледа, 2014).

Prasa zwraca uwagę na niedostateczną wśród wiernych wiedzę o świętych i brak szeroko rozwiniętego kultu. Środki masowego przekazu zdają się odgrywać rolę niestrudzonego edukatora, wielokrotnie powtarzającego podstawowe informacje. Prasa powiela te same sformułowania, zachęca do otaczania świętych czcią, oddaje głos Cerkwi, która skłania do rozwijania ich kultu¹¹. Trzeba zauważyć, że nowi męczennicy z Butowa wyłamują się z obowiązującej do XX wieku praktyki kanonizacyjnej – zostali kanonizowani, zanim szerzej rozwinął się ich kult¹². Sergiusz Bułgakow, pisząc o kanonizacji, podkreśla, że „kult (lokalny lub powszechny) faktycznie poprzedza oficjalną kanonizację i jedynie zostaje przez nią potwierdzony” (Bułgakow, 1992, s. 139). W przypadku męczenników z Butowa było odwrotnie¹³.

Formuły językowe w dyskursie o nowych męczennikach

Jak zauważa Kinga Zielińska, „przy pomocy narzędzi lingwistycznych można (...) określić strategie i repertuar znaków, jakimi posługuje się nadawca medialny utrwalający w umysłach odbiorców obraz przedmiotu pamięci” (Zielińska, 2018, s. 220). Dla dyskursu pamięci charakterystyczne jest wykorzystanie określonych, ugruntowanych konstrukcji. „(...) w każdym dyskursie wyłaniają się – pisze Waldemar Czachur – pewne struktury gramatyczne lub leksykalne, przybierając postać formuł, do których odwołujemy się w sposób rytualizowany, i które mają funkcję performatywną” (Czachur, 2017, s. 7). Również w dyskursie o nowych męczennikach z Butowa wykorzystywane są okrzepłe konstrukcje. Analizowane wypowiedzi cechuje powtarzalność

---

¹¹ O pracach Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego na rzecz propagowania kultu nowych męczenników wśród wiernych zob. m.in. Łukaszewicz & Bogumił, 2017, ss. 78–80.

¹² Jarosław Charkiewicz zauważa, że: „[...] praktycznie aż do XVI wieku w Kościele Wschodnim zasadą było, że zwierzchnik Kościoła bądź biskup potwierdzał jedynie specjalnym dokumentem już istniejący kult świętego i na tej podstawie jego imię było wpisywane do kalendarza liturgicznego” (Charkiewicz, 2010, s. 155; zob. też Pastuszewski, 2017, ss. 115–116).

¹³ Należy zauważyć, że bynajmniej nie był to pierwszy w historii Cerkwi przypadek naruszający powszechnie obowiązującą zasadę oddolnego wysuwania kandydatów do kanonizacji (por. Pastuszewski, 2017, s. 116; Емельянов, 2005, ss. 9, 11, 20–21).

formuł oraz użycie ustabilizowanych modeli, w których skład wchodziły stałe elementy.

Zgromadzony materiał skłania do wysunięcia hipotezy o zależności między zakresem tematycznym wypowiedzi a użyciem struktur wskazujących na wykonawcę¹⁴. Wśród przekazów dotyczących represji dominują konstrukcje bierne z imiesłowem przymiotnikowym, które nie wskazują wykonawcy czynności. Akcentowane jest w nich samo wydarzenie, a nie działanie sprawcy (zob. Czachur, 2017, s. 8)¹⁵: *здесь были расстреляны и захоронены 20 761 человек; на Бутовском полигоне были убиты тысячи наших соотечественников*. Konstrukcje czynne – okazjonalnie stosowane do opisu represji – również nie wskazują wykonawcy czynności, akcentują działanie: *массовые расстрелы начались 8 августа*.

Zdania w stronie czynnej wskazujące na wykonawcę są używane w wypowiedziach dotyczących upamiętniania ofiar: *Архиерейский Собор 1997 года канонизировал священномученика Серафима (Чичагова), митрополита Ленинградского и Гдовского; Каждый год в четвертую субботу после Пасхи Русская православная Церковь отмечает Собор новомучеников и исповедников Бутовских; молимся за всех; всех оплакиваем; прославляем в числе святых; В первую очередь хранят память о тех страшных событиях родственники пострадавших – дети, внуки, братья и сестры*. Stosowane są konstrukcje z podmiotem zarówno gramatycznym, jak i domyślnym oraz szeregowym. Niemniej jednak i dla tego wymiaru tematycznego obok zdań w stronie czynnej stosowane są konstrukcje bierne, zarówno z imiesłowami przymiotnikowymi, jak i z czasownikami z sufiksem *-ся*: *причислены к лику святых; В течение последних трех лет 30 октября, в день, когда в России совершается светское поминовение пострадавших от репрессий, в Бутове проводится акция «Голос Памяти»*.

Niewykluczone, że zależność między wykorzystaniem konstrukcji składniowych a zakresem tematycznym wypowiedzi ma swe przyczyny w uwarunkowaniach historycznych, w trudnościach przejrzystego zdefiniowania ofiary i kata: *[в]едь случалось, что и жертвы становились палачами, и палачи – жертвами*. Bez wątplenia jednak użycie konstrukcji biernych służyć miało

---

¹⁴ Niewykluczone, że hipoteza ta jest przedwczesna. Jej uzasadnienie wymaga przeprowadzenia badań ilościowych, których autorka tekstu dotychczas nie podjęła.

¹⁵ Waldemar Czachur zauważa, że „w formie tworzenia relacji pomiędzy wydarzeniem a inicjatorem, w której akcent położony jest na proces, a nie na sprawcę, można doszukiwać się strategii zdystansowania [...]”.

skoncentrowaniu się na samym procesie represji z pominięciem sprawców (por. Łukaszewicz & Bogumił, 2017, s. 97, cyt. w dalszej części artykułu).

Oprócz składni istotna jest warstwa leksykalna. *Patiens* jest zwykle charakteryzowany przy pomocy nominacji, odwołujących się do związanego z represjami fragmentu jego biografii: *жертвы; жертвы тоталитарного режима; жертвы политических репрессий; жертвы сталинского террора в Бутове; Бутовские мученики; убиенные; убиенные в Бутове; пострадавшие в Бутове; бутовские святые*. Obszerne frazy nominalne służą sprofilowaniu wizerunku pomordowanych (por. Zielińska, 2018, ss. 229, 233). W intencji nadawcy wypowiedzi męczennicy powinni być postrzegani przez pryzmat poniesionej przez nich ofiary, okoliczności i miejsca śmierci. Na uwagę zasługuje wykorzystanie substancywizowanych imiesłowów przymiotnikowych przeszłych biernych i czynnych: *убиенные, пострадавшие*. Często wykorzystywany toponim *Бутovo* i pochodny od niego przymiotnik *бутовские* służą dookreśleniu grupy *новомучеников*. Jedynie okazjonalnie stosowane są nominacje wykorzystujące określenia prawosławnych duchownych: *архиереи, священнослужители*.

Śmierć nowych męczenników charakteryzowana jest przy pomocy metaforyzowanych synonimów czasownika *погибнуть*: *потерпеть страдания и смерть; принять мученическую смерть за исповедование православной веры / принять мученическую кончину за Христа; пострадать за исповедание веры / пострадать за веру / пострадать и принять смерть за веру и правду; пролить свою кровь за Христа*.

Dla konstrukcji dotyczących upamiętniania charakterystyczne są też określenia wskazujące na powtarzalność działań, ich cykliczność: *каждый год в четвертую субботу после Пасхи; каждый год соответствующие мероприятия проходят и на Бутовском полигоне; под открытым небом состоится традиционное Патриаршее богослужение*.

Jak pamięć o nowych męczennikach z Butowa przekłada się na rosyjską tożsamość?

Marian Golka zauważa, że „pamięć przeszłości jest [...] najważniejszym składnikiem tożsamości” (Golka, 2009, ss. 52–53). Pierre Nora podkreśla, że są one nierozdzielne, przenikają się, łączą: „poczucie obowiązku tworzy decydującą więź między pamięcią i tożsamością. Pamięć i tożsamość stały się niemal synonimami” (Nora, 2002, s. 65). Pamięć postrzega się jako

istotny element pojmowania siebie, wyznaczający tożsamość na poziomie jednostkowym i zbiorowym. Czy w przypadku Butowa też można mówić o takim bezpośrednim przełożeniu? Zasadne wydaje się tu odwołanie do tezy Wojciecha Chlebda o istnieniu przestrzeni niepamięci i konstytuujących ją obszarach. Butowo trzeba byłoby zakwalifikować do rzeczy do pamięci niedopuszczonych w chwili zaistnienia zdarzenia (por. Chlebda, 2014, s. 42). „(...) o rzeczach niedopuszczonych do pamięci zwykle się *jakoś* wie (choć jest to wiedza ułomna) i ich istnienie w *jakiejś* postaci dopuszcza” (Chlebda, 2014, s. 42). Dlatego też chociaż teza o tworzeniu się nowej tożsamości po ujawnieniu informacji o Butowie wydaje się nieuzasadniona, można wysunąć hipotezę o jej transformacji.

Praktyki memoryzacyjne i tożsamościowotwórcze są komplementarne. Trzeba pamiętać, że w ich przypadku nie działają proste mechanizmy radykalnego zwrotu, jak naiwnie można by przypuszczać: trudno byłoby obronić tezę, że po okresie wszechobecnego wyparcia ze świadomości społecznej pamięci represji nadszedł okres ich powszechnego upamiętnienia. Byłoby to niepoprawne uproszczenie. Nie wolno jednak zapomnieć o mglistej przestrzeni rozmytej wiedzy – coś przecież o rozstrzeliwaniach na butowskim poligonie zawsze wiedziano. „Во многих семьях память о погибших была табуирована. Люди были так напуганы, что не рассказывали о них даже близким родственникам. Но были и семьи, в которых память о пострадавших хранилась как святыня” (Скрыльников, 2017). Nieuprawnione w przypadku nowych męczenników jest zatem mówienie o przywracaniu pamięci, mamy tu raczej do czynienia z jej konstruowaniem w wymiarze społecznym i przekraczaniem przez nią granic prywatności. Dla rozważań o memoryzacji nowych męczenników z Butowa kluczowa wydaje się teza o zdruzgotaniu pamięci, o jej odgórnym zaniechaniu w chwili zaistnienia zdarzenia, o tym, co Wojciech Chlebda nazywa niedopuszczeniem do pamięci¹⁶.

Marta Łukaszewicz i Zuzanna Bogumił, analizując ikonę Soboru Świętych Nowych Męczenników i Wyznawców Rosyjskich, piszą:

Sposób przedstawienia na ikonie świętych oraz kompozycja scen wyobrażających ich męczeństwo wysuwają na pierwszy plan wzniosłość, wyjątkowość tych postaci, akcentują ich chwałę, unieważniając jednocześnie pytania o przyczyny rewolucji

---

¹⁶ Ilja Siemienienko-Basin pisze o „terapii pamięci”, polegającej na dekonstrukcji mechanizmów obronnych, pozwalających przez długie lata tkwić w pozornej nieświadomości (Семенов-Басин, 2010, s. 138).

i prześladowań Kościoła czy też o sprawców popełnionych zbrodni. Zgodnie z tą narracją liczba męczenników jest przede wszystkim świadectwem wielkości duchowej Rosji, która wydała tak obfity plon świętości w czasach próby wiary, zaś zbrodniarze stają się jedynie bezosobową emanacją zła. W rezultacie nowe męczeństwo nie wzywa do osądzenia sprawców i rozrachunku z przeszłością, ale wprost przeciwnie – pozwala na włączenie okresu represji sowieckich w opowieść o historii Rosji, nadając temu okresowi status czasu próby, który zaktualizował wyjątkowość dziejową państwa, tak silnie wyrażoną w kulturowym wyobrażeniu Rosji jako Trzeciego Rzymu (Łukaszewicz & Bogumił, 2017, s. 97).

Spółeczny wymiar pamięci

Robert Traba zwraca uwagę na „społeczny” aspekt pamięci, który „uczula badacza na fakt, że pamięć nie jest jedynie abstrakcyjnym wyobrażeniem przeszłości, lecz jest procesem umocowanym w czasie i uwarunkowanym otaczającymi go realnymi kontekstami społeczno-politycznymi” (Czachur, 2014, s. 11). To, co było przemilczane, nie wchodzi zatem po zmianie sytuacji politycznej automatycznie do świadomości społecznej, nie zakorzenia się w niej mechanicznie. Pamięć o Butowie w sposób oczywisty zależy od czasu i od typu relacji łączących podmiot pamiętający z ofiarami. W latach 30. pamiętali o ofiarach Butowa przede wszystkim najbliżsi. W latach 90., gdy zachłyśnięto się wolnością i możliwością odkrywania mrocznej przeszłości Związku Radzieckiego, historia budziła żywe zainteresowanie. Obecnie dostrzegany jest przede wszystkim jednoczący potencjał pamięci Butowa: „Память – необходимый шаг на пути к объединению” („Сад памяти нужен живым”, 2017).

Czas jest również symptomatyczny dla pamięci Butowa. W akcie przypominania jest ona bowiem syntetyzowana i przekształcana (por. Czachur, 2014, s. 17).

Praktyki memoryzacyjne i tożsamościowotwórcze stosowane przez środki masowego przekazu w celu ukształtowania obrazu nowych męczenników z Butowa oraz konstruowania pamięci o nich służyć mają konsolidacji społecznej i doprowadzeniu do zajęcia przez Butowo ważnego miejsca na mapie rosyjskiej pamięci. „[...] obiekty mapy pamięci – pisze Wojciech Chlebda – mogą się osuwać w swe mroczne podziemie – w niepamięć; obiekty mapy niepamięci mogą z kolei być z niej wydobywane i lokowane na mapie pamięci zbiorowej [...]” (Chlebda, 2014, s. 44). I takie właśnie wydobywanie z niepamięci i ulokowanie na ważnym miejscu mapy pamięci obserwujemy w przypadku nowych męczenników z Butowa.

Bibliografia

- Bułgakow, S. (1992). *Prawosławie: Zarys nauki Kościoła prawosławnego*. Białystok: Orthdruk s.c.
- Charkiewicz, J. (2010). Kult świętych w prawosławiu. *Elpis: Czasopismo Teologiczne Katedry Teologii Prawosławnej Uniwersytetu w Białymstoku*, 12, 109–159. Pobrano z <https://elpis.uwb.edu.pl/index.php/Elpis/article/download/52/98>
- Chlebda, W. (2007). Tezy o niepamięci zbiorowej. *Prace Filologiczne*, 53, 71–78.
- Chlebda, W. (2011). Szkice do językowego obrazu pamięci: Pamięć jako wartość. *Etnolingwistyka*, 23, 83–98.
- Chlebda, W. (2012). Pamięć ujęzykowiona. W J. Adamowski & M. Wójcicka (Red.), *Tradycja dla Współczesności: T. 6. Pamięć jako kategoria rzeczywistości kulturowej* (ss. 109–119). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Chlebda, W. (2014). O potrzebie mapowania polskiej pamięci / niepamięci zbiorowej. W E. Gola-chowska & A. Zielińska (Red.), *Konstrukcje i destrukcje tożsamości: T. 3. Narracja i pamięć* (ss. 39–47). Warszawa: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk.
- Chlebda, W. (2018). Pamięć a język. Zarys relacji. W W. Czachur (Red.), *Pamięć w ujęciu lingwistycznym: Zagadnienia teoretyczne i metodyczne* (ss. 56–67). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. <https://doi.org/10.31338/uw.9788323530077.pp.56-68>
- Czachur, W. (2014). Pamięć, język a dyskursy medialne – rozmowa z prof. Astrid Erll, prof. Bożeną Witosz i prof. Robertem Trabą. *Tekst i Dyskurs / Text und Diskurs*, 7, 11–19. Pobrano z http://tekst-dyskurs.eu/images/pdf/zeszyt_7/PamiecJezykADyskursyMedialne_PL.pdf
- Czachur, W. (2016). Dlaczego pamięć społeczna może być obiektem badań lingwistycznych? W J. Godlewicz-Adamiec, P. Kociumbas, & E. Michta (Red.), *Karły na ramionach olbrzymów? Kultura niemieckiego obszaru językowego w dialogu z tradycją* (T. 2, ss. 253–260). Warszawa: Instytut Germanistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Czachur, W. (2017). Pamięć zbiorowa a formuły językowe: O gramatyce niemieckiego dyskursu pamięci o II wojnie światowej [Preprint]. Pobrano z <http://www.researchgate.net/publication/313485712>
- Czachur, W. (2018). Lingwistyka pamięci. Założenia, zakres badań i metody analizy. W W. Czachur (Red.), *Pamięć w ujęciu lingwistycznym: Zagadnienia teoretyczne i metodyczne* (ss. 7–55). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. <https://doi.org/10.31338/uw.9788323530077.pp.7-55>
- Głąb, A. (2012). Rosjanie – między narodowością a tożsamością. *Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego „Studia i Prace”*, 2012(1), 199–231. <https://doi.org/10.33119/KKESiP.2012.1.8>
- Golka, M. (2009). *Pamięć społeczna i jej implanty*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Karaganow, S. (2013). Po co Rosjanom tożsamość narodowa? *Tygodnik Przegląd*, 2013(37). Pobrano z <https://www.tygodnikprzeglad.pl/po-co-rosjanom-tozsamosc-narodowa/>
- Łukaszewicz, M., & Bogumił, Z. (2017). Historia dwudziestowiecznych prześladowań Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego przedstawiona na ikonie Soboru Świętych Nowych

- Męczenników i Wyznawców Rosyjskich. *Studia Religiológica*, 50(1), 75–101. <https://doi.org/10.4467/20844077SR.17.005.6525>
- Nora, P. (2002). Epoka upamiętniania. W J. Żakowski, *Rewanż pamięci* (ss. 59–68). Warszawa: Wydawnictwo Sic!
- Pastuszewski, S. (2017). Święci prawosławni – łączą i dzielą: Zarys historyczny. *Studia Elbląskie*, 18, 113–124.
- Pazio-Włazłowska, D. (2015). Na drodze ku poszukiwaniu tożsamości – koncept *новомученики ПИЦ* w rosyjskiej przestrzeni medialnej. W T. Ambroziak, A. Czwołek, S. Gajewski, & M. Nowak-Paralusz (Red.), *Procesy integracyjne i dezintegracyjne na obszarze poradzieckim: Próba bilansu* (ss. 498–506). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Skowronek, K. (2016). Pamięć – „stare”, „nowe” i „najnowsze” konteksty językowo-kulturowe. *Horyzonty Wychowania*, 15(36), 47–65. <https://doi.org/10.17399/HW.2016.153603>
- Smykowska, E. (2008). *Prawosławni święci: Mały słownik*. Warszawa: Verbinum – Wydawnictwo Księży Werbistów.
- Wyciechowska, I. (1999). Cywilizacyjno-kulturowe uwarunkowania nowej tożsamości Rosji. W S. Bieleń & W. M. Góralski (Red.), *Nowa tożsamość Niemiec i Rosji w stosunkach międzynarodowych* (ss. 165–180). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Zielińska, K. (2018). Pamięć w wymiarze multimodalnym – strategię upamiętniania na przykładzie polskich i niemieckich zapowiedzi internetowych. W W. Czachur (Red.), *Pamięć w ujęciu lingwistycznym: Zagadnienia teoretyczne i metodyczne* (ss. 218–243). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. <https://doi.org/10.31338/uw.9788323530077.pp.218-243>
- Батищев, Р. Ю., Беляев, Е. В., & Линченко, А. А. (2018). Русская Православная Церковь как актор современной политики памяти: Дискурс канонизации. *Studia Humanitatis*, 2018(1). Pobrano z <https://cyberleninka.ru/article/n/russkaya-pravoslavnaya-tserkov-kak-aktor-sovremennoy-politiki-pamyati-diskurs-kanonizatsii>
- Безшлеева, Н. В. (2016). Проблема новомученичества в исследованиях современных историков. *Общество: Философия, история, культура*, 4. Pobrano z <https://cyberleninka.ru/article/n/problema-novomuchenichestva-v-issledovaniyah-sovremennyh-istorikov>
- Богатова, О. А. (2014). Секулярная религиозность в России: Самоидентификация и социальные установки верующих (На примере Республики Мордовия). *Вестник Мордовского университета*, 24(3), 153–158. <https://doi.org/10.15507/VMU.024.201403.153>
- Дорман, В. (2010). От Соловков до Бутово: Русская Православная Церковь и память о советских репрессиях в постсоветской России. *Laboratorium: Журнал социальных исследований*, 2010(2), 327–347. Pobrano z <https://cyberleninka.ru/article/n/ot-solovkov-do-butovo-russkaya-pravoslavnaya-tserkov-i-pamyat-o-sovetskih-repressiyah-v-postsovetskoj-rossii>
- Емельянов, К. С. (2005). *Канонизация святых русской церкви, как объект социологического исследования* (Autoreferat rozprawy doktorskiej). Москва: Государственный университет гуманитарных наук. Pobrano z <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003251294#?page=1>

- Каарияйнен, К., & Фурман, Д. Е. (2007). Религиозность в России на рубеже XX-XXI столетий. *Общественные науки и современность*, 2007(2), 78–95. Pobrano z <http://ecsocman.hse.ru/data/2010/12/01/1214824169/Furman.pdf>
- Лихачев, Д. (b.d.). Письмо сороковое О ПАМЯТИ. W Д. Лихачев, *Письма о добром и прекрасном*. Pobrano z http://www.e-reading.club/chapter.php/34608/44/Lihachev_-_Pis%27ma_o_dobrom_i_prekrasnom.html
- Пронина, Т. (2015). „Гражданско-религиозный” тип идентичности современных россиян. *Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина*, 2015, 210–220. Pobrano z <https://cyberleninka.ru/article/n/grazhdansko-religioznyy-tip-identichnosti-sovremennyh-rossiyan>
- Семененко-Басин, И. В. (2010). Канонизация российских новомучеников и новые проблемы истории церкви. *Государство, религия, церковь в России и за рубежом*, 2010, 138–143. Pobrano z <https://cyberleninka.ru/article/n/kanonizatsiya-rossiyskih-novomuchenikov-i-novye-problemy-istorii-tserkvi>
- Троицкий, Д. А. (2008). Русская Голгофа: Материалы для разработки экскурсионных программ, посвященных московским новомученикам и исповедникам XX века. *Современные проблемы сервиса и туризма*, 2008(2), 7–13. Pobrano z <https://cyberleninka.ru/article/n/russkaya-golgota-materialy-dlya-razrabotki-ekskursionnyh-programm-posvyaschennyh-moskovskim-novomuchenikam-i-ispovednikam-xx-veka>

Słowniki

- Балахонова, Л. И., Кругликова, Л. Е., Соловьев, Н. В., Фелицына, В. П., & Шушков, А. А. (2009). *Большой академический словарь русского языка: Т. 12. Недруг*”Няня. Москва, Санкт-Петербург: Наука.
- Викисловарь. (b.d.). Pobrano z <https://ru.wiktionary.org>
- Даль, В. (1978–1980). *Толковый словарь живого великорусского языка* (Т. 1–4). Москва: Русский язык.
- Евгеньева, А. П. (Red.). (1981–1984). *Словарь русского языка в четырех томах*. Москва: Издательство „Русский язык”.
- Кузнецов, С. А. (Red.). (2000). *Большой толковый словарь русского языка*. Санкт-Петербург: „Норинт”.
- Ожегов, С. И., & Шведова, Н. Ю. (1999). *Толковый словарь русского языка*. Москва: Азбуковник.
- Скляревская, Г. Н. (Red.). (1998). *Толковый словарь русского языка конца XX в.: Языковые изменения*. Санкт-Петербург: Фолио-Пресс.
- Скляревская, Г. Н. (2006). *Толковый словарь русского языка начала XXI века: Актуальная лексика*. Москва: Эксмо.
- Скляревская, Г. Н. (2008). *Словарь православной церковной культуры*. Москва: АСТ Астрель.

- Словарь Академии Российской.* (1789–1794). Санкт-Петербург: Императорская Академия Наук. Pobrano z <http://it-claim.ru/Projects/ESAR/SAR/PDFSAR/Framesetpdf.htm>
- Ушаков, Д. Н. (Red.). (1935–1940). *Толковый словарь русского языка* (Т. 1–4). Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей.
- Чернышев В. И. (Red.). (1948–1965). *Словарь современного русского литературного языка* (Т. 1–17). Москва, Ленинград: Издательство Академии Наук СССР.
- Шведова, Н. Ю. (Red.). (2011). *Толковый словарь русского языка с включением сведений о происхождении слов.* Москва: Издательский центр „Азбуковник”.

Źródła

- Брынцева, Г. (2014, maj 11). Молитва на Бутовском полигоне. *Российская газета*. Pobrano z <https://rg.ru/2014/05/11/molitva-site.html>
- В Бутово отслужили литию и провели акцию в память о жертвах политических репрессий. (2012, październik 30). *Православие и мир*. Pobrano z <http://www.pravmir.ru/v-butovo-sostoyalas-liturgiya-i-akciya-v-pamyat-o-zhertvax-politicheskix-repressij/#ixzz3WnxPmJ5E>
- Гарькавый, И. (2014, sierpień 18). Митрополит Иларион: Бутово – это Русская Голгофа. *Православие и мир*. Pobrano z <http://www.pravmir.ru/mitropolit-ilarion-butovo-eto-russkaya-golgofa/#ixzz3WnS17ZSV>
- Дегтярева, М. (2014, maj 17). Бутово: Наша „Аппиева дорога”. *Православие и мир*. Pobrano z <http://www.pravmir.ru/sobor-novomuchenikov-v-butovo-postradavshix-2/#ixzz3WnWuWegA>
- Зарипова, А. (2012, październik 30). 20 761 жизнь. *Российская газета*. Pobrano z <https://rg.ru/2012/10/30/pamyat.html>
- Каледа, К. (2017, maj 12). Бутовский полигон как Русская Голгофа. *Православие и мир*. Pobrano z <https://www.pravmir.ru/butovskiy-poligon-kak-russkaya-golgofa/>
- Кафтан, Л. (2007, październik 31). Путин поклонился жертвам „русской Голгофы”. *Комсомольская правда*. Pobrano z <https://www.kp.ru/daily/23994/77670/>
- Кучинко, Т., & Каледа, К. (2014, marzec 12). Протоиерей Кирилл Каледа: Осознать, что произошло с нами в XX веке. *Православие и мир*. Pobrano z <http://www.pravmir.ru/protoierej-kirill-kaleda-nado-osoznat-cto-proizoshlo-s-nami-v-xx-veke/#ixzz3WoBhVv7R>
- Овчинников, А. (2011, styczeń 14). За что на Руси святыми становятся. *Комсомольская правда*. Pobrano z <https://www.kp.ru/daily/25620/787714/>
- Петин, В. (2014, październik 30). Жертв политических репрессий вспоминают на Бутовском полигоне. *Российская газета*. Pobrano z <https://rg.ru/2014/10/30/repressii-site-anons.html>
- Сад памяти нужен живым: Открылся самый большой в стране мемориал памяти жертв предвоенных политических репрессий. (2017, wrzesień 28). *Православие и мир*.

Pobrano z <https://www.pravmir.ru/sad-pamyati-nuzhen-zhiviyim-otkryilsya-samyiy-bolshoy-v-strane-memorial-pamyati-zhertv-predvoennyih-politicheskikh-repressiy/>

Скрыльников, П. (2017, maj 17). Битвы памяти на Бутовском полигоне. *Независимая газета*. Pobrano z http://www.ng.ru/ng_religii/2017-05-17/9_420_butovo.html

Яковлева, Е. (2007, sierpień 7). Поклонный крест. *Российская газета*. Pobrano z <https://rg.ru/2007/08/07/terror.html>

Bibliography (Transliteration)

- Batishchev, R. I., Beliaev, E. V., & Linchenko, A. A. (2018). Russkaia Pravoslavnaia Tserkov' kak aktor sovremennoi politiki pamiati: Diskurs kanonizatsii. *Studia Humanitatis*, 2018(1). Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/russkaya-pravoslavnaya-tserkov-kak-aktor-sovremennoy-politiki-pamyati-diskurs-kanonizatsii>
- Bezshleeva, N. V. (2016). Problema novomuchenichestva v issledovaniikh sovremennykh istorikov. *Obshchestvo: Filosofiia, istoriia, kul'tura*, 4. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/problema-novomuchenichestva-v-issledovaniyah-sovremennykh-istorikov>
- Bogatova, O. A. (2014). Sekuliarnaia religioznost' v Rossii: Samoidentifikatsiia i sotsial'nye ustanovki veruiushchikh (Na primere Respubliki Mordoviia). *Vestnik Mordovskogo universiteta*, 24(3), 153–158. <https://doi.org/10.15507/VMU.024.201403.153>
- Bułgakow, S. (1992). *Prawosławie: Zarys nauki Kościoła prawosławnego*. Białystok: Orthdruk s.c.
- Charkiewicz, J. (2010). Kult świętych w prawosławiu. *Elpis: Czasopismo Teologiczne Katedry Teologii Prawosławnej Uniwersytetu w Białymstoku*, 12, 109–159. Retrieved from <https://elpis.uwb.edu.pl/index.php/Elpis/article/download/52/98>
- Chlebda, W. (2007). Tezy o niepamięci zbiorowej. *Prace Filologiczne*, 53, 71–78.
- Chlebda, W. (2011). Szkice do językowego obrazu pamięci: Pamięć jako wartość. *Etnolingwistyka*, 23, 83–98.
- Chlebda, W. (2012). Pamięć ujętych. In J. Adamowski & M. Wójcicka (Eds.), *Tradycja dla Współczesności: Vol. 6. Pamięć jako kategoria rzeczywistości kulturowej* (pp. 109–119). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Chlebda, W. (2014). O potrzebie mapowania polskiej pamięci / niepamięci zbiorowej. In E. Golachowska & A. Zielińska (Eds.), *Konstrukcje i destrukcje tożsamości: Vol. 3. Narracja i pamięć* (pp. 39–47). Warszawa: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.
- Chlebda, W. (2018). Pamięć a język. Zarys relacji. In W. Czachur (Ed.), *Pamięć w ujęciu lingwistycznym: Zagadnienia teoretyczne i metodyczne* (pp. 56–67). Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego. <https://doi.org/10.31338/uw.9788323530077.pp.56-68>
- Czachur, W. (2014). Pamięć, język a dyskursy medialne – rozmowa z prof. Astrid Erll, prof. Bożeną Witosz i prof. Robertem Trabą. *Tekst i Dyskurs / Text und Diskurs*, 7, 11–19. Retrieved from http://tekst-dyskurs.eu/images/pdf/zeszyt_7/PamiecJezykADyskursyMedialne_PL.pdf

- Czachur, W. (2016). Dlaczego pamięć społeczna może być obiektem badań lingwistycznych? In J. Godlewicz-Adamiec, P. Kociumbas, & E. Michta (Eds.), *Karły na ramionach olbrzymów? Kultura niemieckiego obszaru językowego w dialogu z tradycją* (Vol. 2, pp. 253–260). Warszawa: Instytut Germanistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Czachur, W. (2017). Pamięć zbiorowa a formuły językowe: O gramatyce niemieckiego dyskursu pamięci o II wojnie światowej [Preprint]. Retrieved from <http://www.researchgate.net/publication/313485712>
- Czachur, W. (2018). Lingwistyka pamięci. Założenia, zakres badań i metody analizy. In W. Czachur (Ed.), *Pamięć w ujęciu lingwistycznym: Zagadnienia teoretyczne i metodyczne* (pp. 7–55). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. <https://doi.org/10.31338/uw.9788323530077.pp.7-55>
- Dorman, V. (2010). Ot Solovkov do Butovo: Russkaia Pravoslavnaia TSerkov' i pamiat' o sovetskikh repressiiakh v postsovetskoï Rossii. *Laboratorium: Zhurnal sotsial'nykh issledovaniï*, 2010(2), 327–347. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/ot-solovkov-do-butovo-russkaya-pravoslavnaya-tserkov-i-pamyat-o-sovetskih-repressiyah-v-postsovetskoy-rossii>
- Emel'ianov, K. S. (2005). *Kanonizatsiia sviatykh russkoï tserkvi, kak ob'ekt sotsiologicheskogo issledovaniia* (Summary of doctoral dissertation). Moskva : Gosudarstvennyi universitet gumanitarnykh nauk. Retrieved from <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003251294#?page=1>
- Głąb, A. (2012). Rosjanie – między narodowością a tożsamością. *Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego „Studia i Prace”*, 2012(1), 199–231. <https://doi.org/10.33119/KKESiP.2012.1.8>
- Golka, M. (2009). *Pamięć społeczna i jej implanty*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Kaariainen, K., & Furman, D. E. (2007). Religioznost' v Rossii na rubezhe XX-XXI stoletii. *Obshchestvennye nauki i sovremennost'*, 2007(2), 78–95. Retrieved from <http://ecsocman.hse.ru/data/2010/12/01/1214824169/Furman.pdf>
- Karaganow, S. (2013). Po co Rosjanom tożsamość narodowa? *Tygodnik Przegląd*, 2013(37). Retrieved from <https://www.tygodnikprzeglad.pl/po-co-rosjanom-tozsamosc-narodowa/>
- Likhachev, D. (n.d.). Pis'mo sorokovoe O PAMIATI. In D. Likhachev, *Pis'ma o dobrom i prekrasnom*. Retrieved from http://www.e-reading.club/chapter.php/34608/44/Lihachev_-_Pis%27ma_o_dobrom_i_prekrasnom.html
- Łukaszewicz, M., & Bogumił, Z. (2017). Historia dwudziestowiecznych prześladowań Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego przedstawiona na ikonie Soboru Świętych Nowych Męczenników i Wyznawców Rosyjskich. *Studia Religiologica*, 50(1), 75–101. <https://doi.org/10.4467/20844077SR.17.005.6525>
- Nora, P. (2002). Epoka upamiętniania. In J. Żakowski, *Rewanż pamięci* (pp. 59–68). Warszawa: Wydawnictwo Sic!
- Pastuszewski, S. (2017). Święci prawosławni – łączą i dzielą: Zarys historyczny. *Studia Elbląskie*, 18, 113–124.
- Pazio-Wlazłowska, D. (2015). Na drodze ku poszukiwaniu tożsamości – koncept *novomucheniki RPTS* w rosyjskiej przestrzeni medialnej. In T. Ambroziak, A. Czwołek, S. Gajewski,

- & M. Nowak-Paralusz (Eds.), *Procesy integracyjne i dezintegracyjne na obszarze poradzieckim: Próba bilansu* (pp. 498–506). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Pronina, T. (2015). “Grazhdansko-religiozny” tip identichnosti sovremennykh rossiiian. *Vestnik Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta im A. S. Pushkina*, 2015, 210–220. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/grazhdansko-religioznyy-tip-identichnosti-sovremennykh-rossiiyan>
- Semenenko-Basin, I. V. (2010). Kanonizatsiia rossiiskikh novomuchenikov i novye problemy istorii tserkvi. *Gosudarstvo, religii, tserkov' v Rossii i za rubezhom*, 2010, 138–143. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/kanonizatsiya-rossiyskikh-novomuchenikov-i-novye-problemy-istorii-tserkvi>
- Skowronek, K. (2016). Pamięć – “stare”, “nowe” i “najnowsze” konteksty językowo-kulturowe. *Horyzonty Wychowania*, 15(36), 47–65. <https://doi.org/10.17399/HW.2016.153603>
- Smykowska, E. (2008). *Prawosławni święci: Mały słownik*. Warszawa: Verbinum – Wydawnictwo Księży Werbistów.
- Troitskiĭ, D. A. (2008). Russkaia Golgofa: Materialy dlia razrabotki ěkskursionnykh programm, posviashchennykh moskovskim novomuchenikam i ispovednikam XX veka. *Sovremennye problemy servisa i turizma*, 2008(2), 7–13. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/russkaya-golgofa-materialy-dlya-razrabotki-ekskursionnykh-programm-posvyaschennykh-moskovskim-novomuchenikam-i-ispovednikam-xx-veka>
- Wyciechowska, I. (1999). Cywilizacyjno-kulturowe uwarunkowania nowej tożsamości Rosji. In S. Bieleń & W. M. Góralski (Eds.), *Nowa tożsamość Niemiec i Rosji w stosunkach międzynarodowych* (pp. 165–180). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Zielińska, K. (2018). Pamięć w wymiarze multimodalnym – strategie upamiętniania na przykładzie polskich i niemieckich zapowiedzi internetowych. In W. Czachur (Ed.), *Pamięć w ujęciu lingwistycznym: Zagadnienia teoretyczne i metodyczne* (pp. 218–243). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. <https://doi.org/10.31338/uw.9788323530077.pp.218-243>

Dictionaries

- Balakhonova, L. I., Kruglikova, L. E., Solov'ev, N. V., Felitsyna, V. P., & Shushkov, A. A. (2009). *Bo'l'shoĭ akademicheskii slovar' russkogo iazyka: Vol. 12. Nedrug" Niania*. Moskva, Sankt-Peterburg: Nauka.
- Chernyshev, V. I. (Ed.). (1948–1965). *Slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo iazyka* (Vols. 1–17). Moskva, Leningrad: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.
- Dal', V. (1978–1980). *Tolkovyĭ slovar' zhivogo velikorusskogo iazyka* (Vols. 1–4). Moskva: Russkiĭ iazyk.
- Evgen'eva, A. P. (Ed.). (1981–1984). *Slovar' russkogo iazyka v chetyrekh tomakh*. Moskva: Izdatel'stvo “Russkiĭ iazyk”.

- Kuznetsov, S. A. (Ed.). (2000). *Bol'shoi tolkovyi slovar' russkogo iazyka*. Sankt-Peterburg: "Norint".
- Ozhegov, S. I., & Shvedova, N. I. (1999). *Tolkovyĭ slovar' russkogo iazyka*. Moskva: Azbukovnik.
- Shvedova, N. I. (Ed.). (2011). *Tolkovyĭ slovar' russkogo iazyka s vklucheniem svedeniĭ o proiskhozhdenii slov*. Moskva: Izdatel'skii tsentr "Azbukovnik".
- Skliarevskaia, G. N. (2006). *Tolkovyĭ slovar' russkogo iazyka nachala XXI veka: Aktual'naia leksika*. Moskva: Èksmo.
- Skliarevskaia, G. N. (2008). *Slovar' pravoslavnoi tserkovnoi kul'tury*. Moskva: AST Astrel'.
- Skliarevskaia, G. N. (Ed.). (1998). *Tolkovyĭ slovar' russkogo iazyka kontsa XX v.: Iazykovye izmeneniia*. Sankt-Peterburg: Folio-Press.
- Slovar' Akademii Rossiiskoĭ*. (1789–1794). Sankt-Peterburg: Imperatorskaia Akademiia Nauk. Retrieved from <http://it-claim.ru/Projects/ESAR/SAR/PDFSAR/Framesetpdf.htm>
- Ushakov, D. N. (Ed.). (1935–1940). *Tolkovyĭ slovar' russkogo iazyka* (Vols. 1–4). Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannykh i natsional'nykh slovarĕi.
- Vikislovar'. (n.d.). Retrieved from <https://ru.wiktionary.org>

Sources

- Bryntseva, G. (2014, May 11). Molitva na Butovskom poligone. *Rossiiskaia gazeta*. Retrieved from <https://rg.ru/2014/05/11/molitva-site.html>
- Degtiareva, M. (2014, May 17). Butovo: Nasha "Appieva doroga". *Pravoslavie i mir*. Retrieved from <http://www.pravmir.ru/sobor-novomuchenikov-v-butovo-postradavshix-2/#ixzz3WnWuWegA>
- Gar'kavyĭ, I. (2014, August 18). Mitropolit Ilarion: Butovo – èto Russkaia Golgofa. *Pravoslavie i mir*. Retrieved from <http://www.pravmir.ru/mitropolit-ilarion-butovo-eto-russkaya-golgofa/#ixzz3WnS17ZSV>
- IAkovleva, E. (2007, August 7). Poklonnyĭ krest. *Rossiiskaia gazeta*. Retrieved from <https://rg.ru/2007/08/07/terror.html>
- Kaftan, L. (2007, October 31). Putin poklonilsia zhertvam "russkoĭ Golgofy". *Komsomol'skaia pravda*. Retrieved from <https://www.kp.ru/daily/23994/77670/>
- Kaleda, K. (2017, May 12). Butovskii poligon kak Russkaia Golgofa. *Pravoslavie i mir*. Retrieved from <https://www.pravmir.ru/butovskiy-poligon-kak-russkaya-golgofa/>
- Kuchinko, T., & Kaleda, K. (2014, March 12). Protoiereĭ Kirill Kaleda: Osoznat', chto proizoshlo s nami v XX veke. *Pravoslavie i mir*. Retrieved from <http://www.pravmir.ru/protoierej-kirill-kaleda-nado-osoznat-chto-proizoshlo-s-nami-v-xx-veke/#ixzz3WoBhVv7R>
- Ovchinnikov, A. (2011, January 14). Za chto na Rusi sviatymi stanoviat'sia. *Komsomol'skaia pravda*. Retrieved from <https://www.kp.ru/daily/25620/787714/>

- Petin, V. (2014, October 30). Zhertv politicheskikh repressii vspominaiut na Butovskom poligone. *Rossiiskaia gazeta*. Retrieved from <https://rg.ru/2014/10/30/repressii-site-anons.html>
- Sad pamiati nuzhen zhivym: Otkrylsia samyi bol'shoi v strane memorial pamiati zhertv predvoennykh politicheskikh repressii [Pravmir 28.09.2017]. (2017, September 28). *Pravoslavie i mir*. Retrieved from <https://www.pravmir.ru/sad-pamyati-nuzhen-zhivym-otkrylsya-samyi-bolshoy-v-strane-memorial-pamyati-zhertv-predvoennykh-politicheskikh-repressiy/>
- Skryl'nikov, P. (2017, May 17). Bitvy pamiati na Butovskom poligone. *Nezavisimaia gazeta*. Retrieved from http://www.ng.ru/ng_religii/2017-05-17/9_420_butovo.html
- V Butovo otsluzhili litiiu i proveli aktsiiu v pamiat' o zhertvakh politicheskikh repressii. (2012, October 30). *Pravoslavie i mir*. Retrieved from <http://www.pravmir.ru/v-butovo-sostoyalas-liturgiia-i-akciya-v-pamyat-o-zhertvax-politicheskix-repressij/#ixzz3WnxPmJ5E>
- Zaripova, A. (2012, October 30). 20 761 zhizn'. *Rossiiskaia gazeta*. Retrieved from <https://rg.ru/2012/10/30/pamyat.html>

Memory of the New Martyrs of Butovo in Journalistic Discourse

Summary

This article attempts to define the place of the New Martyrs of Butovo on the Russian map of memory. Basing on the assumption that memory is linguistic in nature, the author analyses texts excerpted from the Russian-language Internet (the Runet) and high-circulation press. She notes that the memorialisation of the New Martyrs of Butovo is founded on the premise of shattered memory, its mandated abandonment at the very moment of the event. The analysis of the excerpted material indicates that the memory of the New Martyrs transcends the boundaries of the private and is socially constructed. The author argues that the image of the Butovo Martyrs presented by the mass media serves the purpose of social consolidation and fosters the search for identity-defining ideas.

Pamięć o nowych męczennikach z Butowa w dyskursie publicystycznym

Streszczenie

W artykule podjęto próbę określenia miejsca zajmowanego przez nowych męczenników z Butowa na rosyjskiej mapie pamięci. Odwołując się do tezy o ujęzykowieniu pamięci, autorka jako podstawę analizy przyjmuje teksty wyekscerpowane z runetu i wysokonakładowej prasy. Zauważa, że u podstaw memoryzacji nowych męczenników z Butowa leży teza o zdruzgotaniu pamięci, jej odgórnym zaniechaniu w chwili zaistnienia zdarzenia. Analiza wyekscerpowanych materiałów wskazuje na przekraczanie przez pamięć o nowych męczennikach granic prywatności i konstruowanie jej w wymiarze społecznym. Autorka dowodzi, że przedstawiany przez środki masowego przekazu obraz męczenników z Butowa służy konsolidacji społecznej, sprzyjając poszukiwaniu idei definiujących tożsamość.

Keywords: memory; New Martyrs of Butovo; commemoration; linguistic nature of memory; the press; Russia; Orthodox Christianity; repression

Słowa kluczowe: pamięć; nowi męczennicy z Butowa; upamiętnienie; pamięć ujęzykowiona; prasa; Rosja; prawosławie; represje

---

Dorota Pazio-Wlazłowska, Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8858-8432>

Correspondence: d.pazio@ispan.waw.pl

The preparation of this article was financed within the statutory activity of the Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences.

Competing interests: The author declares that she has no competing interests.